

Nie sposób tutaj przedstawić i skomentować wszystkich artykułów, ponieważ każdy, chociaż dotyczy tych samych zagadnień, uwypukla inne problemy, dotyka różnych kwestii. Niewątpliwie największą zaletą tej pozycji jest bogaty materiał badawczy i próba umieszczenia go w szerokim wielokulturowym kontekście. Wbrew obawom piszącego wstęp Stanisława Gawlińskiego, iż tom ten nosi znamiona eklektycznego i przez to jego struktura może wydawać się czytelnikowi nie-spójna, uważam, że dobór jak i porządek przedstawionej treści jest przejrzysty i przekonujący. Z całą pewnością można stwierdzić, że jest to zbiór, którym powinien zainteresować się nie tylko literaturoznawca czy antropolog, ale każdy, kto uważa, że inność i różnorodność wzbogacają świat, w którym żyjemy.

MIĘDZY WCZORAJ A DZIŚ, CZYLI O OBRAZIE KRAKOWSKIEGO KAZIMIERZA WE WSPÓŁCZESNEJ LITERATURZE¹

KAROLINA MAKIEŁA*

Krakowski Kazimierz to dzielnica będąca w poprzednim stuleciu sceną przełomowych i tragicznych wydarzeń. Ostatnie lata to czas rewitalizacji i rosnącego zainteresowania miejscem, które owiane jest tajemnicami i legendami kuszącymi badaczy. Jednocześnie jest żydowskim cmentarzyskiem, co z jednej strony powoduje chęć poznania rozgrywającej się na tym obszarze historii, z drugiej natomiast wymaga zachowania pewnej stosowności. Obraz, jaki powstaje po prześledzeniu historii Kazimierza, pełen jest sprzeczności, które są jednym z powodów coraz większego zainteresowania badaczy tym miejscem, powstawania opisów oraz prac poświęconych zrozumieniu paradoksu tej dzielnicy. Jedną z nowych pozycji książkowych Wydawnictwa Universitas *Topografia żydowskiej pamięci. Obraz krakowskiego Kazimierza we współczesnej literaturze polskiej i polsko-żydowskiej* autorstwa Izabeli Suchojad jest właśnie próbą zrozumienia niezwyklego charakteru Kazimierza. Autorka na podstawie tekstów literackich, świadectw oraz wywiadów z byłymi mieszkańcami dzielnicy stara się zrekonstruować kazimierską rzeczywistość. Daleka jest jednak od chęci odtworzenia urbanistycznego zagospodarowania przestrzeni. Jej celem jest przywołanie wspomnień i stworzenie kolażowego obrazu, zmieniającego się wraz z kolejnymi historycznymi wydarzeniami. Rozpoczyna od wzmianek dotyczących średniowiecznych legend, które tworzą tło dla jej badań i wniosków w dalszych częściach pracy. Właściwa analiza skupia się jednak na okresie od dwudziestolecia międzywojennego do początków XXI wieku.

Liczne badania i portrety krakowskiego Kazimierza dotyczyły historii, faktografii czy architektury, wydaje się więc, że temat został już wyczerpująco omówiony. Okazuje się jednak, że nadal można odnaleźć nowe ujęcia, które wzbogacają naszą wiedzę na temat tego niezwyklego miejsca. Autorka zestawia opisy dzielnicy, związane z nią opowiadki i teksty literackie oraz faktograficzne, tworząc swoistego rodzaju mapę pamięci i percepcji Kazimierza na przestrzeni lat. Powstały ze wspomnień obraz jest punktem wyjścia do rozważań o kondycji dzisiejszego Kazimierza, który stał się wręcz symbolem pamięci żydowskiej w Polsce. Pewien niedosyt pozostawia fakt, że konkluzje wynikające z dociekań autorki przedstawione są głównie w zakończeniu książki, a ponadto mają charakter skró-

* Karolina Makieła – mgr, doktorantka Wydziału Polonistyki UJ.

¹ I. Suchojad, *Topografia żydowskiej pamięci. Obraz krakowskiego Kazimierza we współczesnej literaturze polskiej i polsko-żydowskiej*, TAIWPN „Universitas”, Kraków 2010, ss. 172.

towy i ogólnikowy. Autorka zwraca uwagę na zagrożenia wynikające z komercjalizacji Kazimierza, podkreśla także duże braki w odbudowywaniu dawnego charakteru dzielnicy żydowskiej. Choć nie sformułowane *explicite*, ciekawsze wnioski odnajdujemy w poszczególnych rozdziałach książki, w których autorka konfrontuje pamięć ze współczesnością oraz przeprowadza analizę powstawania stereotypów na temat Kazimierza. Przytaczane przez nią historie sprawiają, że staje się zrozumiałe, dlaczego w opinii współczesnych krakowian Kazimierz pozostaje miejscem magicznym, ale jednocześnie niebezpiecznym. Dzięki różnorodności wykorzystywanych przykładów literackich, autorka może przyjąć szeroką perspektywę swoich badań. Narratorami i bohaterami w cytowanych przez autorkę fragmentach są zarówno Żydzi, którzy przeżyli wojnę (np. w książkach Ligockiej czy Akavii), jak i polski uczeń szkoły podstawowej z lat 90. (jak u Orbitowskiego). Izabela Suchojad bada teksty zarówno z literatury popularnej jak i naukowej, fikcjonalnej a także historycznej. Taka wielorakość materiału badawczego umożliwia jej zrealizowanie tematu w sposób wyczerpujący.

Książka jest bogatym zbiorem literackich reprezentacji Kazimierza, usystematyzowana chronologicznym podziałem zmian zachodzących w dzielnicy i mentalności jej mieszkańców. Autorka skupia się na okresie XX wieku i pierwszej dekadzie wieku XXI, ale pojawiają się również nawiązania do okresów wcześniejszych (legenda o Esterce, legendy dotyczące powstania synagog). Przywoływanie legend i podań motywowane jest próbą wy tłumaczenia, w jaki sposób Kazimierz stał się dla przedwojennych mieszkańców miejscem mitycznym, niemal świętym. Na tym aspekcie autorka koncentruje się w największym stopniu, jednak temat procesu mityzacji wydaje się niedokończony. Przywołując teksty pisane już po wojnie, autorka wydobywa problem niespójności zachowanych w pamięci wyobrażeń o przedwojennym Kazimierzu z jego rzeczywistym stanem. Proces mityzacji miał swoje przyczyny również w chęci odnalezienia przez pisarzy utraconego *sacrum*. Ta perspektywa niestety nie jest u Suchojad uwypuklona, choć wydaje się obecna na przykład przez dobór cytowanych tekstów: m.in. Akavii, Grossa i Voglera. W przywoływanych fragmentach pisarze wracają we wspomnieniach do czasów przedwojennych, do czasów dzieciństwa, w których Kazimierz urasta do krainy mitycznej, raju utraconego. Motyw *paradis perdu* zaakcentowany jest szczególnie u Voglera poprzez wprowadzenie postaci Boga rozmawiającego i uśmiechającego się do świętujących Pesach Żydów.

Autorka właściwie dobiera teksty, dzięki czemu jej rozważania znajdują odbicie w konkretnych przykładach. Jednak choć przywołane tytuły i cytaty trafnie obrazują omawiane zjawiska, wątpliwa pozostaje ich długość i obfitość. Zbyt obszernie zamieszczone fragmenty sprawiają wrażenie niepotrzebnego wyliczania i powtórzenia.

Teksty wykorzystane przez autorkę do zobrazowania Kazimierza są zróżnicowane – znajdują się wśród nich również te, zaczerpnięte z literatury popularnej. Pojawia się na przykład dość spory fragment na temat kryminału, którego akcja osadzona jest w realiach lat dwudziestych krakowskiego Kazimierza *Sekret Kroki* Kuźmińskich. Odwołania do tego typu literatury są zjawiskiem coraz bardziej powszechnym w analizach literaturoznawczych. Wykraczając poza kanon literatury wysokiej, zostaje uwzględnione nowe spojrzenie na Kazimierz przez pryzmat stereotypów funkcjonujących w społeczeństwie. Tworzy to perspektywę nie tylko literacką, ale także antropologiczną i socjologiczną.

Interesujące mogą być również twierdzenia wynikające z połączenia takich zagadnień jak pamiętanie i zapomnianie w literaturze o Zagładzie w kontekście konkretnego miejsca. Autorka podaje przykłady z książek Akavii, Scharfa, Müller-Madej oraz fragmenty wypowiedzi z wywiadów Pordes, w których narratorzy otwarcie mówią, że nie chcą pamiętać Kazimierza, ponieważ jest dla nich żydowskim cmentarzem, pełnym ludzi, którzy kiedyś istnieli, a których teraz już nie ma. Jednocześnie zaznaczona jest wyraźnie mnogość tekstów wspomnieniowych i świadectw tamtego okresu. Widoczna jest zatem pewna sprzeczność, która w sposób bardzo wyraźny została w książce zaznaczona. Zjawisko potrzeby pamiętania przy równoczesnym wypieraniu wspomnień jest charakterystyczne dla literatury o Zagładzie. Istnieje wiele prac poświęconych temu zagadnieniu

– autorka powołuje się na niektóre z nich, m.in. White’a, Eaglestone’a, Ubertowskiej, zwracając uwagę na istotność pamięci w tradycji żydowskiej oraz jej charakterystycznemu pojmowaniu w kategoriach kulturowych i tożsamościowych.

Wychodząc od ogólnych teorii, przechodzi do szczególnego przypadku problemu pamięci Żydów mieszkających na terenie Kazimierza. Podążając dalej w rozważaniach, zaznacza istnienie problemów tożsamościowych i psychologicznych byłych mieszkańców Kazimierza, którzy powracają po latach do miejsc ściśle związanych z przeżytą przez nich traumą. Ich rozczarowanie miejscem i reminiscencje aktywowane wspomnieniami sprawiają, że w zbiorowy obraz mentalny Kazimierza zostaje na stałe wpisany element cierpienia.

Wyraźnie zaznaczone są natomiast kontrowersje dotyczące krakowskiego Kazimierza oraz przyczyn jego niejednoznacznego obrazu. Autorka opisuje dzielnicę w czterech etapach: okres przedwojenny, wojenny, powojenny i współczesny. W różnych okresach był miejscem mitycznym, miejscem zagłady, dzielnicą biedoty, a w końcu stał się drugim centrum Krakowa, gdzie organizowane są festiwale i koncerty. Autorka wskazuje, że to właśnie zróżnicowany charakter tego miejsca sprawia, iż dyskusja na temat stosowności staje się nieunikniona. Podaje przykłady związane z organizacją Festiwalu Kultury Żydowskiej, przystosowania synagog do użytku społeczno-kulturalnego itp. Pojawienie się zagadnienia stosowności dowodzi, że w obrazie mentalnym Kazimierza rzeczywiście odcisnęło się piętno Zagłady, które sprawiło, że w powszechnym skojarzeniu dzielnica ta jest postrzegana jako miejsce po części uświęcone.

Niewątpliwie dużą zaletą książki jest szerokie ujęcie tematu. Choć w większości tezy i rozważania oparte są na literaturze, nie brakuje odwołań do architektury, teatru czy wydarzeń społeczno-kulturalnych w sposób bezpośredni związanych z historią żydostwa na terenie Krakowa. Zaczerpnięcie z różnych źródeł, w tym również podań, anegdot, literatury popularnej oraz historycznej wzbogaca analizę tekstów literackich. Książkę uatrakcyjniają również zdjęcia, korespondujące z tematem łączenia się przeszłości z teraźniejszością.

Izabela Suchojad gromadzi literackie obrazy Kazimierza, które są źródłem wiedzy na temat dzielnicy, a także stanowią punkt wyjścia do rozważań nad współczesną tożsamością tego miejsca. Książka stanowi ciekawą lekturę także ze względu na zetknięcie się w niej kilku obszarów badawczych. Autorka twórczo łączy studia nad pamięcią, zwracając szczególną uwagę na różnorodność jej nośniki kulturowe (stąd przytaczanie cytatów zarówno z literatury faktu, literatury pięknej, jak i popularnej), z badaniami nad przestrzenią miejską. Nie pomija też faktu, że przez wzgląd na sytuację społeczno-historyczną oraz specyfikę odmiennej kultury, duży wpływ na odbiór opisywanych zjawisk miało żydowskie pochodzenie mieszkańców dzielnicy.

Książka wpisuje się w nurt badań literaturoznawczych nad przestrzeniami miejskimi (Praga, Petersburg, Warszawa), choć Kazimierz jest tylko dzielnicą, to w kontekście badań Izabeli Suchojad oraz przez swoją specyfikę funkcjonuje po części jako niezależne miasto. Nieopracowane dotąd związki literatury z dawną dzielnicą żydowską, okazują się ważnym elementem w procesie kształtowania obrazu dzisiejszego Kazimierza.

KSIĄŻKI NADEŚLANE

Marian Kisiel, *Ananke i Polska. O liryce Zdzisława Stroińskiego*. Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2010.

Dwadzieścia lat literatury polskiej 1989–2009, t. I, cz. 1: *Życie literackie po roku 1989*, red. Dariusz Nowacki, Krzysztof Uniłowski. Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2010.